

تاریخ پزشکی نوین مشهد

www.ketab.ir

تالیف

غلامرضا آذری خاکستر

سرشناسه	:	آذری خاکستر، غلامرضا
عنوان و نام پدیدآور	:	تاریخ پزشکی نوین مشهد/تالیف غلامرضا آذری خاکستر.
مشخصات نشر	:	تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری	:	۲۸۲ص: مصور، رنگی، جدول.
شابک	:	۹۷۸-۹۶۴-۱۰۰-۴۰۳۱-۶
وضعیت فهرست نویسی	:	فیا
یادداشت	:	کتابنامه.
موضوع	:	پزشکی -- ایران -- مشهد -- تاریخ
موضوع	:	مشهد -- تاریخ
نسخه افزوده	:	دانشگاه آزاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات
رده بندی کنگره	:	۱۳۹۵ / ۵۱۴ / م ۶۳۳ R
رده بندی دیسی	:	۶۱۰/۹۵۵۸۲۲۲
شماره کتابشناسی	:	۴۲۲۰۵۰۶

تاریخ پزشکی نوین مشهد

تالیف: غلامرضا آذری خاکستر

ویراستار ادبی: بهمن فرعی

چاپ اول ۳۹۵

تیراژ: ۲۰۰۰ جلد

قیمت: ۲۵۰۰۰۰ ریال

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: سازمان چاپ و انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی

ناشر: سازمان چاپ و انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی (با همکاری معاونت دانشجویی و فرهنگی)

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۱۰۰-۴۰۳۱-۶

کلیه حقوق این اثر متعلق به معاونت دانشجویی و فرهنگی دانشگاه آزاد اسلامی می‌باشد. این کتاب با حمایت مالی دانشگاه در قالب طرح های فرهنگی ماندگار دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرج و به مناسبت برگزاری همایش ملی تاریخ پزشکی در تمدن اسلام و ایران در دانشگاه آزاد اسلامی مشهد، انتشار یافته است.

سخن ناشر

در دوره قاجار با حضور پزشکان خارجی در دربار، تأسیس دارالفنون و اعزام دانشجویان به خارج از کشور زمینه‌های گذر از طب سنتی به وجود آمده است. شهر مشهد هم بخاطر وجود مرقد مطهر هشتمین امام شیعیان امام رضا(ع) همواره مورد توجه زائران بوده است. وجود دارالشفاى حرم و بیمارستان‌هایی که توسط اتباع خارجی در این شهر تأسیس شده بودند موجب رویکرد به پزشکی نوین شده است.

در واقع تحولات علمی در زمینه بهداشت و پزشکی موجب شده تا سلامت اجتماعی عامه مردم مورد توجه واقع شود و از ره‌ورد این دانش، سبک زندگی با تغییرات اساسی مواجه شود. امروزه علم نوین پزشکی موجب شده تا علت بسیاری از بیماری‌ها کشف و بیمارستان‌ها و کلینیک‌های مدرنی در این زمینه تأسیس شوند. تحقیقات تاریخ پزشکی نشان می‌دهد از ایران باستان تا کنون هر یک از منابع منتشر شده در جهت نمایان ساختن تلاش و دانش دانشمندان پزشکی بوده است. کتاب تاریخ پزشکی نوین مشهد تلاش می‌نماید تا با به بررسی نهادهای ورود پزشکی نوین به مشهد بپردازد. از نویسنده کتاب آقای آذری خاکستر که با بررسی اسناد و مدارک متقن تاریخی گوشه‌هایی از زوایای ناشناخته تاریخ را به محققان و پژوهشگران عرضه داشته است، تقدیر و تشکر می‌نمایم.

عباس شیخ الاسلامی

رئیس دانشگاه آزاد اسلامی خراسان رضوی

سخن دبیر همایش

از زمان پیشنهاد برگزاری همایش ملی تاریخ پزشکی در تمدن اسلام و ایران از طرف کمیته تاریخ و فرهنگ و تمدن و شورای عالی انقلاب فرهنگی به ریاست جناب آقای دکتر ولایتی به دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد ابلاغ گردید. رایزنی های متعدد با اساتید برجسته این حوزه انجام شد. طی چندین جلسه در تهران و مشهد محورهای ده گانه همایش با تکیه بر خراسان مشخص گردید. اعضای هیأت علمی و اجرایی همایش انتخاب، و زمینه های لازم برای تهیه سایت و اطلاع رسانی کافی به کلیه مراکز فرهنگی و آموزشی کشور انجام گردید. تعداد زیادی پایان نامه کارشناسی ارشد در گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی دانشکده الهیات و علوم انسانی در زمینه تاریخ پزشکی مدون گردیده بود. با وجود ارزشمندی و قابلیت چاپ تعدادی از این پایان نامه ها، دو پایان نامه با عناوین تاریخ دارالشفای آستان قدس رضوی و تاریخ پزشکی نوین مشهد که ارتباط مستقیمی با همایش مزبور داشت انتخاب و جهت چاپ در دستور کار قرار گرفت. هم چنین بیش از هفتاد مقاله به دبیرخانه همایش ارسال و مورد داوری اعضای هیأت علمی قرار گرفت، که ۱۵ مقاله برتر انتخاب، طی روزهای برگزاری همایش به صورت سخنرانی ارائه خواهد شد. بقیه مقالات در قالب بوستر ارائه می شوند.

از ریاست محترم کمیته فرهنگ و تمدن اسلام و ایران و ریاست شورای عالی انقلاب فرهنگی جناب آقای دکتر ولایتی و نیز جناب آقای حاجت الاسلام والمسلین سید طه هاشمی معاون فرهنگی و دانشجویی دانشگاه آزاد اسلامی، دکتر عباس سیخ الاسلامی ریاست دانشگاه آزاد اسلامی خراسان رضوی، دکتر اسماعیلی مدیر کل فرهنگی و اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی و جناب آقای محمد هادی زاهدی ریاست سازمان کتابخانه ها، موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، اعضای علمی همایش؛ دکتر قاسملو، دکتر منوری، دکتر طاهره عظیم زاده تهرانی، دکتر فهیمة مخبر دزفولی، و هم چنین از اعضای اجرایی همایش تقدیر و تشکر می نمایم. از کلیه پادشاه علمی و آموزشی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران، دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرج، دانشکده طب سنتی و مکمل مشهد، سازمان کتابخانه ها، موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی و مدیریت محترم امور اسناد و مطبوعات سازمان مذکور آقای دکتر حسن آبادی و سالم حسین زاده سورشجانی سرپرست اداره اسناد و غلامرضا آذری خاکستر که ما را در برگزاری این همایش یاری نمودند سپاسگزارم.

حسین پیمانی زاد؛ معاونت فرهنگی و دانشجویی دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد
سید حسین محتشمی؛ دبیر اجرایی همایش

سیاسگزاری

از ریاست محترم کمیته فرهنگ و تمدن اسلام و ایران و ریاست شورای عالی انقلاب فرهنگی جناب آقای دکتر ولایتی و نیز جناب آقای حجت الاسلام و المسلمین سید طه هاشمی معاون فرهنگی و دانشجویی دانشگاه آزاد اسلامی، دکتر عباس شیخ الاسلامی ریاست دانشگاه آزاد اسلامی خراسان رضوی، دکتر اسماعیلی مدیر کل فرهنگی و اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی و جناب آقای محمد حسن زاهدی، ریاست سازمان کتابخانه ها، موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی هم چنین زحمات دکتر، بنانی زاده، دکتر قاسملو، استاد گرامی دکتر طاهره عظیم زاده تهرانی، دکتر ابوالفضل حسن آملی و زحمات بیدریغ جناب آقای محتشمی دبیر اجرایی همایش ملی تاریخ پزشکی در تمدن اسلام و ایران که در به ثمر رساندن این اثر تلاش فراوانی نمودند، بسیار سپاسگزارم.

غلامحسین آملی خاکستر اردیبهشت ۱۳۹۵

فهرست مطالب

مقدمه.....	۱۳
فصل اول: وضعیت بهداشت و خدمات پزشکی مشهد در دوره قاجار و پهلوی.....	۱۹
رویکردهای نوین.....	۲۱
نخستین اصلاحات.....	۲۳
روش طبابت.....	۲۵
ویزیت پزشکان.....	۲۶
مشهد در دوره قاجار.....	۲۶
بهداشت مشهد.....	۲۷
منع استعمال تریاک.....	۳۰
حمام‌های عمومی.....	۳۰
شیوع وبا در مشهد.....	۳۲
خشک‌سالی‌ها.....	۳۳
معلولان شهر.....	۳۴
قرنطینه.....	۳۵
قانون طبابت.....	۳۷
مراکز درمانی مشهد در دوره پهلوی.....	۴۲
اقدامات اداره صحتیه مشهد در اوایل دوه پهلوی.....	۴۴
فصل دوم: کارنامه آستان قدس رضوی در زمینه پزشکی نوین در مشهد.....	۵۱
اصلاحات در دارالشفاء.....	۵۳
مکتب پزشکی دارالشفاء.....	۵۹
اقدامات پزشکی دکتر امیراعلم در مشهد.....	۶۲

۶۶	دارالشفای نوین
۶۹	پزشکان دارالشفاء در اوایل دوره پهلوی
۷۰	اقدامات اصلاحی اسدی در زمینه بهداشتی - پزشکی
۷۲	مسائل پزشکی در دارالشفاء
۷۷	خرید تجهیزات پزشکی
۷۷	داروخانه دارالشفاء
۷۹	دواخانه نوین
۸۰	جرامی خانه
۸۴	جدامی خانه نوین
۸۸	تأمین بودجه جدامی خانه
۸۹	کمک به جدامی خانه
۹۶	بیمارستان منتصریه
۱۰۰	پرورشگاه ایام دارالتربیه
۱۰۱	بیمارستان شاهرضا (امام رضا)
۱۰۳	معمار بیمارستان شاهرضا
۱۱۰	متخصصان خارجی بیمارستان شاهرضا
۱۱۱	پروفسور هامرشلخ
۱۲۱	فصل سوم: تاریخچه کوشش‌های بهداشتی - پزشکی معلمان در مشهد
۱۲۳	نگاهی به پیشینه حضور روس‌ها در ایران
۱۲۸	الف. اقدامات درمانی روس‌ها
۱۲۸	۱. ایجاد بیمارستان بانک استقراضی
۱۲۹	۲. تأسیس داروخانه
۱۳۰	۳. درمانگاه کنسول‌گری روس
۱۳۰	۴. خرید دوا جهت دارالشفاء
۱۳۳	۵. مطب مجانی
۱۳۴	۶. تأسیس بیمارستان شوروی

۱۳۹	ب. اقدامات بهداشتی روس‌ها
۱۳۹	۱. جلوگیری از طاعون
۱۴۰	۲. اپیدمی تبفوس
۱۴۴	۳. دارو و مداوای بیماران
۱۴۵	۴. پزشکان روسی
۱۵۰	نقش کنسول‌گری انگلیس در پیشرفت پزشکی نوین در مشهد
۱۵۱	مکان کنسولگری
۱۵۳	اقدامات بهداشتی
۱۵۸	درمانگاه کنسولگری
۱۶۳	گزارش‌های بهداشتی
۱۷۶	خدمات پزشکی آمریکایی‌ها در مشهد
۱۷۷	بیمارستان مسیحی آمریکایی
۱۸۲	مدرسه پرستاری
۱۸۳	دارالفنون رضوی
۱۸۷	فصل چهارم: سایر مؤسسات درمانی در مشهد
۱۸۹	مؤسسات درمانی شهرداری
۱۹۵	بیمارستان شهر
۱۹۶	نوانخانه شهرداری
۱۹۷	تیمارستان
۱۹۹	بیمارستان دوپست تخت‌خوابی
۲۰۱	بیمارستان لشکر
۲۰۵	فصل پنجم: تاریخچه آموزش پزشکی مشهد و معرفی شاخص‌ترین پزشکان
۲۰۷	آموزش پزشکی نوین
۲۰۷	دانشکده طب
۲۰۹	کنفرانس‌های طبی
۲۱۰	آموزشگاه عالی بهداشت

۲۱۳.....	پرستاری نوین.....
۲۱۶.....	مادر پرستاری نوین خراسان.....
۲۱۷.....	کلاس پرستاری.....
۲۱۷.....	مدیر کلاس پرستاری.....
۲۱۸.....	نشریات پزشکی.....
۲۱۸.....	اولین مجله پزشکی خراسان.....
۲۱۹.....	نامه پزشکان.....
۲۲۱.....	رشد شاخص.....
۲۲۱.....	امیر اعلم.....
۲۲۳.....	شیخ حسن خان علمی.....
۲۲۵.....	صدر الاطبا.....
۲۲۶.....	میرزا سید علی خان بنظره العالی.....
۲۲۶.....	دکتر علی شاملو.....
۲۲۷.....	علیرضا قوام نصیری.....
۲۲۷.....	جمال الدین مستقیمی.....
۲۲۸.....	حسین فهرمان.....
۲۲۸.....	محمد تقی رادپور.....
۲۲۸.....	محمد شاهین فر.....
۲۲۹.....	حسن شهیدی.....
۲۳۰.....	دکتر عبدالوهاب خان.....
۲۳۰.....	دکتر حسین سامی راد.....
۲۳۱.....	دکتر مرتضی شیخ.....
۲۳۳.....	دکتر ابراهیم ستاره.....
۲۳۵.....	نتیجه گیری.....
۲۳۹.....	تصاویر اسناد پزشکی.....
۲۵۷.....	منابع.....

۲۵۷	الف. کتاب‌ها
۲۶۵	ب. پایان نامه‌ها
۲۶۵	ج. مقالات
۲۶۹	د. استاد
۲۶۹	ه. روزنامه‌ها
۲۷۰	و. مصاحبه‌ها
۲۷۱	نمایه

مقدمه

آنچه امروزه از آن به عنوان شهر مشهد یاد می‌شود در درازای تاریخ شاهد تغییر و تحولاتی بوده که این دگرگونی‌ها دور از دید تاریخ‌دانان و جغرافی‌نویسان تمدن اسلامی نبوده است. بی‌گمان شهادت امام رضا (ع) در سال ۲۰۳ ق. در برابران در دفن پیکر امام مهربانی‌ها در سناباد برجسته‌ترین دلیل ایجاد و گسترش شهر مشهد می‌باشد. آنچه آشکار است این جایگاه در قرون گذشته آرامگاهی معروف بوده به‌طوری که جهان‌گردان و جغرافی‌دانانی؛ مانند ابن حوقل، «استخری» و «مقدسی» و... از آن در آثار خود یاد کرده‌اند. با همه حوادثی که بر شهر مشهد گذشته است، این شهر از اهمیت سیاسی - اجتماعی ویژه‌ای در تاریخ و تحولات ایران برخوردار بوده است. به‌طوری که رویکرد هریک از حکومت‌ها به آن، موجب رونق و آبادی آن شده است. تأسیس دارالشفا، آستان قدس رضوی در جوار بارگاه ثامن الحجج علی بن موسی الرضا (ع) موجب شده تا مشهد به‌عنوان یک قطب پزشکی در ایران مطرح باشد. این مؤسسه درمانی در طول تاریخ جایگاهی برای درمان خیل مشایخ و ارادتمندان امام رضا (ع) بوده که سواره و یا با پای پیاده از اقصای نقاط جهان به مشهد مشرف می‌شدند.

در دوره قاجار با اعزام دانشجویان به خارج از کشور، بازگشت فارغ‌التحصیلان پزشکی به مشهد و تأسیس بیمارستان‌های روسیه، انگلیس، آمریکا، منتصریه، شاهرضا و پس از آن با ایجاد آموزشگاه عالی بهداشت، زمینه‌های رویکرد به پزشکی نوین در شهر مشهد به وجود آمده است. فعالیت درمانگاه کنسول‌گری روسیه و انگلیس در مشهد موجب شده تا رقابتی در زمینه مداوای بیماران در این درمانگاه‌ها وجود داشته باشد. بررسی و تحلیل گزارش‌های منتشرشده از کارمندان کنسول‌گری انگلیس در ارتباط با بیماری‌ها و تکاپوهای پزشکی نشان می‌دهد، هرگونه رویداد در این زمینه، برای

آن‌ها مهم بوده و هر کدام، با ارائه خدمات پزشکی در نقاط گوناگون تلاش کرده‌اند تا از نفوذ بیشتر یک‌دیگر جلوگیری کنند.

پس از سفر ناصرالدین شاه به مشهد در سال ۱۲۸۴ق. / ۱۸۶۷م. شاهد توجه بیشتر به مسائل پزشکی هستیم؛ زیرا پس از آن هر یک از متولیان آستان قدس رضوی اقداماتی جهت توسعه و اصلاح دارالشفاء انجام داده‌اند. انقلاب مشروطه ایران و وضع قوانین جدید موجب شد تا قوانین مرتبط با پزشکی هم در سایر نواحی به اجرا گذاشته شود. در دوره پهلوی اول تاریخ پزشکی مشهد با ورود پزشکان بیگانه وارد فصل نویی شد؛ زیرا، آستان قدس رضوی با استخدام پزشکان عالی‌رتبه در بیمارستان شاهرضا (امام رضا) زمینه و بستر مناسبی برای پزشکی نوین به وجود آورد. در واقع تأسیس بیمارستان‌های خصوصی، حضور پزشکان خارجی، ایجاد دانشگاه پزشکی و... کمک نمود تا پزشکی در مشهد با تحولات عمده‌ای مواجه شود. آدرس پرستاران، ایجاد آزمایشگاه‌ها، داروخانه‌های نوین، گذر از پزشکی تجربی - سنتی که بر اساس بافته‌ها، طب سنتی است و رویکرد به پزشکی نوین در مشهد، مهم‌ترین موضوع این کتاب است. مسعود رحمانی این پژوهش از سال ۱۲۸۴ق. / ۱۸۶۷م. مقارن با اولین سفر ناصرالدین شاه به مشهد است؛ زیرا در این مسافرت دستور اصلاحات در دارالشفاء آستان قدس رضوی صادر شده است. مطالب این پژوهش با بررسی ۸۰ سال تحولات پزشکی مشهد، در نهایت با تأسیس دانشکده پزشکی در سال ۱۳۶۸ق. / ۱۳۲۸ش. ختم می‌شود.

به جهت بیان جنبه‌های مجهول و مبهم تاریخ رسم نوین پزشکی در مشهد، ضرورت و اهمیت این پژوهش روشن می‌شود، علاوه بر این در سایت‌ها و منابع علمی نتایج شینه و سابقه‌ای که مشخصاً به این تحقیق، با موضوع تاریخ پزشکی نوین مشهد پرداخته باشد دیده نشده است؛ که خود دلیلی بر اهمیت و ضرورت پرداختن به این مسئله خواهد بود. مهم‌ترین سؤالاتی که در این راستا مطرح می‌شوند عبارت‌اند از:

۱. زمینه‌های شکل‌گیری پزشکی نوین در مشهد چیست؟
 ۲. چه عواملی در گذر از طب سنتی و ورود به پزشکی نوین مشهد تاثیر داشته است؟
 ۳. پیامدها و نتایج توجه به پزشکی نوین مشهد چه بوده است؟
- ضرورت پرداختن به تحولات پزشکی ایجاب می‌کند تا با بررسی همه‌جانبه اسناد و مدارک، به تحلیل موضوع موردنظر بپردازیم. تاریخ پزشکی از جمله موضوعات قابل توجهی است که تاکنون

کتاب‌ها و مقالات متعددی در ارتباط با آن نوشته شده است. در واقع پزشکی نوین در ایران از دوره قاجار شکل می‌گیرد و با حضور پزشکان خارجی در دربار شاهان قاجار، نخستین زمینه‌های آشنایی ایرانیان با طب نوین به وجود می‌آید. آثار و مقالات نوشته‌شده حکایت از آن دارد که تاکنون در ارتباط با تاریخ پزشکی نوین مشهد پژوهش مستقل و جامعی صورت نگرفته است. هرچند در مواردی برخی کتاب‌ها و خاطرات، در راستای پزشکی نوین تألیف شده‌اند؛ از جمله خاطرات دکتر محمد شاهین‌فر با عنوان «خاطرات پزشکی در مشهد» که در سال ۱۳۸۲ توسط انتشارات سنبه منتشر شده است. در این کتاب، نویسنده نخستین بار تحولات پزشکی مشهد در قالب خاطرات بیان شده است. با توجه به اینکه نویسنده از نخستین پزشکان تحصیل‌کرده پزشکی نوین می‌باشد، این کتاب می‌تواند به عنوان منبع مهمی تلقی شده و در این پژوهش مورد استناد قرار گیرد. کتاب «یکصد سال طب نظامی در خراسان» تألیف رامین رامین‌نژاد از دیگر آثار نویسنده است که اطلاعات مختصری در ارتباط با نحوه شکل‌گیری پزشکی در لشکر خراسان را در بردارد. بهره‌گیری از اسناد و مدارک و خاطرات پزشکان نظامی موجب شده تا این کتاب اطلاعات ارزشمندی را در ارتباط با پزشکی در مشهد ارائه دهد. محمد کاظم رادمنش هم در سال ۱۳۹۰ کتابی با عنوان «فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی آمریکایی‌ها در مشهد» (با نگاهی به روابط ایران و آمریکا) منتشر نموده است که بخشی از آن کتاب به فعالیت‌های بیمارستان مسیحی-آمریکایی در مشهد اختصاص دارد. این کتاب که در واقع باستان‌شناسی تحصیلی نویسنده در مقطع کارشناسی ارشد بوده و نویسنده با استفاده از اسناد و مدارک، اطلاعات در دسترس و تاریخ شفاهی آن را تدوین کرده است. نیز در این پژوهش مورد استناد واقع شده است.

همچنین اطلاعات برگرفته از پایان‌نامه‌ها کمک نمود تا مستندات این کتاب تکمیل شود. از جمله «شرح حال و زندگی محمد ولی خان اسدی با تأکید بر اقدامات وی در آستان قدس رضوی» که توسط علی سوزنجی کاشانی مورد تحقیق قرار گرفته، کمک نمود تا با اسناد و مدارک جدیدی در ارتباط با اصلاحات اسدی در زمینه پزشکی نوین در مشهد آشنا شده و در این پژوهش مورد استناد قرار دهیم. «تاریخ دارالشفای آستان قدس رضوی از دوره صفوی تا پایان دوره قاجاریه با تکیه بر اسناد» عنوان پژوهش سالم حسین‌زاده سورشجانی است، نیز مدخل مهمی برای پرداختن به اصلاحات صورت

گرفته در دارالشفاء آستان قدس می باشد که بخشی از تحلیل های آن پس از بازنگری مجدد در اسناد، مورد استناد قرار گرفته است.

مهم ترین منبع این کتاب اسناد و مدارک مربوط به مؤسسات درمانی مشهد می باشند. مطالعه بیش از ۵۰۰۰ برگ سند، موجب شد تا با زمینه های پزشکی نوین مشهد آشنا شده و در نهایت اطلاعات بیش از ۱۶۰ سند در این تحقیق به صورت مستقیم مورد استفاده قرار گیرد. در واقع اسنادی از دارالشفاء، جذامی خانه، پزشکان خارجی، بیمارستان منتصریه و سایر مراکز درمانی که تاکنون استفاده نشده اند برای اولین بار، در این تحقیق مورد استناد قرار گرفته است. علاوه بر اسناد ذکر شده، مصاحبه های تاریخ شفاهی مرکز اسناد آستان قدس رضوی در موضوع تاریخ شفاهی پزشکی مشهد که در سال ۱۳۸۵ توسط نگارنده انجام شده، نیز در این پژوهش مورد استناد قرار گرفته اند.

روزنامه های - سرشار - مشهد، از اواخر دوره قاجار تا سال ۱۳۲۸ ش. / ۱۳۶۸ ق. نیز اخبار و اطلاعات ذی قیمتی را در ارتباط با فعالیت های پزشکی در مشهد و بیماری ها ارائه داده اند. همچنین تعداد ۱۸ عنوان روزنامه همپوشانی آندی آفتاب شرق، اخبار تازه روز، اطلاعات، بهار، چمن، خراسان، دادگستران، رعده، روزنامه آتش، قق، روزنامه مجاس، سیاه و سفید، شهامت، طوس، نامه پزشکان، نسیم شمال، نوبهار و هفته نامه شهرآرا در دوره ها مختلف بررسی و موارد مورد نظر استخراج شده است. علاوه بر موارد ذکر شده، کتاب هایی چون؛ «تاریخ پزشکی نوین» تألیف پی یر به رژه، کلور بولوون؛ «تاریخ پزشکی ایران» (از دوره باستان تا سال ۱۹۳۴)، نوشته سربل الگود و کتاب «روزند تحول پزشکی نوین ایران، از دارالفنون تا تأسیس دانشگاه تهران» تألیف محمد رضا الحس اردکانی و... در این پژوهش مورد استناد قرار گرفته اند.

در این پژوهش که بر مبنای روش توصیفی شکل گرفته است، تلاش شده، استفاده از اسناد و تحلیل محتوا به بررسی تاریخ پزشکی نوین مشهد پرداخته شود و برای تکمیل آن به اسناد موجود در آرشیوهای مرکز اسناد آستان قدس رضوی و بایگانی بیمارستان امام رضا و سایر اسناد مرتبط با موضوع استناد شده است. همچنین مصاحبه با نسل پزشکان قدیمی، استفاده از مصاحبه های انجام شده ی موجود

در کتابخانه آستان قدس رضوی، تحلیل اخبار و اطلاعات مطبوعات لازمه تکمیل این پژوهش بوده است.

کتاب تاریخ پزشکی نوین مشهد در پنج فصل تدوین شده است. فصل اول به کلیات پزشکی اختصاص دارد که با بررسی شرایط اجتماعی این شهر در عهد قاجار و پهلوی، به وضعیت بهداشت عمومی جامعه، اپیدمی بیماری‌هایی چون وبا پرداخته شده و موضوعاتی چون ایجاد قرنطینه، توصیف بهداشت مشها، طبابت و مداوای بیماران از دیگر موضوعات مطرح شده می‌باشند.

در فصل دوم به فعالیت‌های آستان قدس رضوی در زمینه پزشکی نوین و اصلاحات صورت گرفته در دارالشفا پرداخته شده است. موضوعاتی چون تأسیس جدامی‌خانه نوین، پرورشگاه اطفال، بیمارستان منتصریه و بیمارستان امیرکبیر از دیگر مباحث مطرح شده در این فصل می‌باشند.

فصل سوم اختصاص به فعالیت‌های پزشکی کشورهای روسیه، انگلستان و آمریکا در مشهد دارد. در این فصل، با بررسی کارکرد درمانی - بهداشتی کنسول‌گری‌های خارجی به تحلیل گزارش‌های مربوط به این مراکز در زمینه پزشکی و ایجاد درمانگاه‌ها پرداخته شده است. از جمله بیمارستان مسیحی آمریکایی به عنوان یکی از قطب‌های پزشکی نوین در مشهد مطرح بوده است. که به‌طور مفصل این موضوع تشریح و تحلیل شده است.

فصل چهارم به بررسی نقش مراکز دولتی مشهد، در گسترش بررسی‌های نوین و ایجاد درمانگاه‌ها و مؤسسات درمانی می‌پردازد و خواننده با مطالعه این فصل، به نقش شهر مشهد در بالا بردن سطح بهداشت عمومی پی برده و با فعالیت بیمارستان ارتش از اواخر دوره قاجار آشنایی خواهد نمود.

فصل پنجم با عنوان تاریخچه آموزش پزشکی در مشهد و معرفی صاحب‌نظران پزشکیان، به مهم‌ترین اقدامات صورت گرفته در زمینه آموزش پزشکی نوین در این شهر اختصاص دارد و موضوعاتی چون دانشکده طب، تأسیس آموزشگاه عالی بهداشت، نشریات پزشکی و معرفی بزرگان پزشکی نوین در مشهد دیگر مطالب این پژوهش می‌باشند. در این کتاب تلاش شده با استفاده از منابع و اسناد و مدارک پزشکی به زمینه‌های گذر از پزشکی سنتی در مشهد پرداخته شود.

خداوند متعال را شاکرم که در کنار مضجع منور امام رضا(ع) فرصت پژوهش را نصیب کرد، تا تاریخ پزشکی نوین مشهد که بخش اعظمی از آن در ارتباط با تحولات پزشکی نوین در آستان قدس

رضوی است به ثمر برسد. بنابراین بر خود فرض می‌دانم از تمام کسانی که با همفکری و ارائه اسناد و مدارک کمک نمودند تا زمینه نگارش و تدوین کتاب شکل گیرد، تشکر کنم. به خصوص، از زحمات اساتید بزرگوار، سرکار خانم دکتر شهربانو دلبری و جناب دکتر یوسف متولی حقیقی بی‌نهایت سپاسگزارم.

از همکاران عزیزم در مرکز اسناد آستان قدس رضوی، سالم حسین‌زاده سورشجانی، دکتر علی سوزنچی کاشانی، مهدی حسامی، کاظم جهانگیری، صادق تجویدی، علی سلیمانی، سید مهدی سیدقطبی، حاجت‌نقی‌پور، محمد نظرزاده، حسین سنابادی عزیز، سهراب پورمحمدتقی، جمشید قشنگ، حمید زیان‌پور، مهدی خانی‌زاده، احمد حیدریان، پیمان ابوالبشری و خانم‌ها: شهیدی، خندان، یگانه و خانی که هر کدا به نحوی در ارائه خدمات مرا یاری‌رساندند تقدیر می‌نمایم. همچنین از زحمات دوست پژوهشگرم، علی نسبت‌اده مدرس دانشگاه بیرجند که با معرفی منابع و مطبوعات، کمک ارزنده‌ای در تدوین این دوا به من دادند صمیمانه تشکر می‌کنم. قطعاً تدوین این کتاب بدون همراهی همسر و دخترم فراهم نمی‌شد. بی‌ت زحمات تمامی عزیزان، تشکر می‌کنم.

مشهد: غلامرضا آذری خاکستر

اردیبهشت ۱۳۹۵